

Šv. Brunono paveikslas iš Vilniaus Bernardinų bažnyčios

Rūta Janonienė

*Vilniaus dailės akademija,
Maironio g. 6,
LT-2001 Vilnius*

Straipsnyje nagrinėjamas XVII a. paveikslas, buvęs Vilniaus Bernardinų bažnyčioje. Tai Lietuvos religiniame mene retai aptinkamas šv. Brunono (1032–1101), kartūzų ordino įkūrėjo, atvaizdas. Remiantis ikonografiniais ir literatūriniais šaltiniais, taip pat publikuotais šventojo ikonografijos tyrimais, analizuojamos paveikslo sukūrimo aplinkybės, aptariamas kūrinio turinys, apibūdinamas pavaizduotas siužetas.

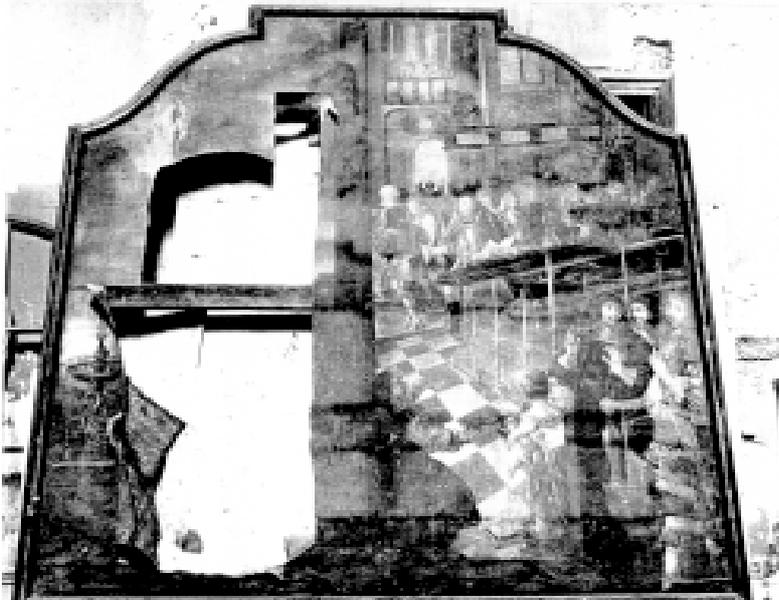
Raktažodžiai: ikonografija, šv. Brunonas, šv. Pranciškus, kartūzai, bernardinai, Kazimieras Leonas Sapiega, Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė, Vilnius

Lietuvos dailės muziejaus rinkiniuose yra saugoma keliolika XVII–XVIII a. paveikslų, gautų iš uždarytos Vilniaus Bernardinų bažnyčios 1954 m.¹ Tai daugiausia nealtoriniai šventųjų atvaizdai, kuriuose vaizduojamos jų gyvenimo ir stebuklų scenos, keletas drobų su siužetais iš pranciškonų observantų (bernardinų) ordino istorijos Europoje ir Lietuvoje. Šis paveikslų rinkinys, paprastai vadinamas Bernardinų ciklu, jau ne kartą yra minėtas menotyrynėje literatūroje², bet vis dar nepakankamai ištyrinėtas visų pirma todėl, kad didelio formato drobės yra gana sunykusios, jos buvo sunkiai prieinamos mokslininkams, be to, dar prieš patekdamos į muziejų buvo labai sugadintos – iš kai kurių apie 1972 m. buvo išpjauti ir pavogti nemaži fragmentai.

Šiame straipsnyje bus plačiau aptartas vienas paveikslas iš dabartinio Lietuvos dailės muziejaus rinkinio, vaizduojantis kartūzų ordino įkūrėją šv. Brunoną³. Tai drobė, kuriai, galima sakyti, pasisekė: išpjautas didelis jos fragmentas su šventojo figūra išliko ir pateko į tą patį muziejų (1, 2 pav.). Paveikslas, pavadintas „Stebuklu bažnyčioje“, buvo paminėtas Irenos Vaišvilaitės studijoje „Baroko pradžia Lietuvoje“: autorė įžvalgiai aptarė jo kompozicijos menines ypatybes ir bendrais bruožais atskleidė siužetą⁴. Tiesa, neturėjusi galimybės apžiūrėti iš kairiosios paveikslo pusės iškirptos šventojo figūros, I. Vaišvilaitė logiškai, bet netiksliai susiejo siužetą su

1. „Šv. Brunonas“. XX a. pradžia. Kultūros paminklų paveldo archyvo fototeka

2. „Šv. Brunonas“. Apie 1972 m. Nuotrauka iš L. Žilevičiaus rinkinio

bernardinų legendomis. Vienoje prieškario fotografijoje išliko užfiksuotas šio paveikslas dar prieš jo sužalojimą. Ši nuotrauka vėliau padėjo surasti muziejaus rinkiniuose išpjautą drobės dalį, o kartu patikslinti ir jos siužetą⁵. Baltas kartūzų abitas bei kiti atributai liudija, kad drobėje vaizduojamas šv. Brunonas (1032–1101). Šio šventojo atvaizdų iki 1621 m. Europos mene sukurta palyginti nedaug, o ir vėliau jo ikonografija plėtojosi visų pirma kartūzų vienuolynų aplinkoje. Mat šv. Brunonas, oficialiai niekad nekanonizuotas, ilgus šimtmečius buvo gerbiamas tik kartūzų ordino. 1623 m. popiežius Grigalius XV, uolus kontrreformacijos propaguotojas, išplėtė jo liturgiją visai Bažnyčiai, nustatydamas pusiau dvigubo iškilmingumo šventės laipsnį (*rito semi-doppio*), o 1674 m. popiežius Klemensas X suteikė šventei dvigubo iškilmingumo laipsnį (*rito doppio*)⁶. Būtent pastaroji data yra įrašyta ant aptariamo šv. Brunono atvaizdo iš Bernardinų bažnyčios.

Pagrindiniais šv. Brunono ikonografijos šaltiniais buvo iliustruoti jo gyvenimo aprašymai arba raizinių ciklai, sukurti dažniausiai pagal žymiausius kartūzų vienuolynus puošusius tapybos darbus.

1508 m. eiliuotą šv. Brunono gyvenimą⁷ parašė Zacharijus Ferreris, tuo metu – kartūzų ordino novicis, vėliau kaip popiežiaus nuncijus lankęsis Lenkijoje ir Lietuvoje⁸. Tai jis 1521 m. Vilniuje parašė pirmąjį šv. Kazimiero „gyvenimą“ ir konsekrovo atstatytą Bernardinų bažnyčią. Sunku pasakyti, ar jo parašytas kūrinėlis apie šv. Brunoną buvo žinomas Vilniaus bernardinams ir ar jis galėjo turėti kokios nors įtakos kartūzų šventojo populiarumui šiame konvente XVII a., tačiau apskritai Europoje jis buvo reikšmingas šventojo ikonografijos susiformavimui.

1524 m. buvo išleista Šartro kartūzų vienuolyno prioro François du Puy parašyta „Vita Beati Brunonis“, iliustruota šešių ksilografijų ciklu⁹. Z. Ferrerio poema buvo dar porą kartų išleista (1611 ir 1640 m.) kartu su šv. Brunono „Opera omnia“ ir tapo svarbiausiu šaltiniu visiems vėlesniems iliustruotiems šventojo „gyvenimams“, tarp jų ir paveikslų ciklui, kurį Giovanni Lanfranco apie 1620 m. nutapė Neapolio kartūzų vienuolyne¹⁰. 1621 m. Teodoras Krügeris Romoje išleido 20-ies vario raizinių seriją, sukurtą pagal G. Lanfranco piešinius. Šie raiziniai plito visoje Europoje kaip naujos ikonografijos šaltinis ir galbūt tapo įkvėpimo šaltiniu Vilniaus bernardinų konventui drobę nutapiusiam dailininkui. Kita garsi raizinių serija buvo išleista Paryžiuje apie 1680 m. Tai 22 akvaforotos, sukurtos François Chauveau pagal

paveikslus, kuriuos Eustachijus Le Sueur'as 1645–1648 m. nutapė Paryžiaus kartūzų vienuolyno kiemelyje. Dar XVI a. ši kiemelį puošė freskos su komentarais, kuriems panaudotos citatos iš Z. Ferrerio poemos. E. Le Sueur'as dekoravo kiemelį naujais paveikslais, tačiau kartūzų pageidavimu išsaugojo kartušus su senaisiais tekstais. Ši tapybos darbų serija taip pat buvo labai garsi ir kopijuojama, ypač kituose kartūzų vienuolynuose¹¹. Lietuvos Didžiojoje Kuniškaištystėje svarbiausias šv. Brunono kulto centras buvo Berezos (dab. Baltarusija) kartūzų vienuolynas, funduotas LDK pakanclerio Kazimiero Leono Sapiegos (1609–1656). Vienuolyno fundacinis raštas buvo išduotas 1646 m., bažnyčia baigta statyti 1661 m. (vyskupo Aleksandro Sapiegos konsekruota 1666 m.). Šventovėje buvo Šv. Brunono koplyčia su to paties titulo altoriumi, kuriame kabėjo šventojo paveikslas¹². Be abejo, vienuolyno bibliotekoje turėjo būti leidinių, iliustruotų šv. Brunono atvaizdais, deja, visas vienuolyno inventorius yra išblaškytas arba sunaikintas dar XIX a., todėl kol kas nėra galimybės susipažinti su ten buvusių ikonografinių šaltinių pobūdžiu. Todėl Vilniaus Bernardinų bažnyčios „Šv. Brunono“ paveikslas yra įdomus ir retas šio šventojo lietuviškos ikonografijos pavyzdys. Paveikslas kompozicija susideda iš dviejų dalių. Dešinėje pusėje architektūriname šventovės interjero fone vaizduojama scena „Paryžiaus teologo laidotuvės“¹³. Tai įvykis, kuriuo paprastai pradėdami iliustruoti XVII a. šv. Brunono „gyvenimo ciklai“, nes su juo siejama kartūzų ordino pradžia (3 pav.). Petras Skarga savo „Šventųjų gyvenimuose“ pateikia tokį įvykio atpasakojimą: „1082 m. Paryžiuje, kuriame buvo daug studentų ir daktarų, nutiko keistas ir aiškus, ir baisus dalykas. Vienas

išsimokslinę ir, kaip manė žmonės, negalintys išvelgti vidaus, geras ir garbus Paryžiaus daktaras susirgo ir, priėmęs bažnytinius Sakramentus, numirė. Į jo laidotuves bažnyčioje susirinko daugybė žmonių; gedulingų pamaldų metu, pradėjus skaityti *Responde mihi*¹⁴, tas numirėlis pakilo karste. Visi nustebę išgirdo, kaip jis rūščiai ir garsiai sušuko: „Teisingai esu Dievo teisme apskūstas“. Tai pasakęs, padėjo galvą ir vėl numirė. [...] Rytojaus dieną susirinko dar daugiau žmonių, girdėjusių apie tą jo šauksmą. Giedant egzekviją, ties žodžiais *Responde mihi* mirusysis vėl pakėlė galvą ir garsiai bei baisiai sušuko: „Teisingai esu Dievo teisme nuteistas“. Tai pasakęs, padėjo galvą kaip ir anksčiau. Kas gali pasakyti, kaip išsigando visi esantys? [...] Rytojaus dieną [...], priėjęs tuos pačius žodžius *Responde mihi*, mirusysis kaip ir anksčiau pakėlė galvą ir su priekaištu baisiai sušuko: „Teisingai esu Dievo teisme pasmerktas“¹⁵. Toliau pasakojama, kad šis stebuklas turėjęs didelę įtaką daugelio žmonių atsivertimui, parodęs žemiškosios garbės bei mokytumų tuštybę, atskleidęs išorinio padarumo apgaulingumą ir paskatinęs siekti ne regimųjų, bet tikrųjų – dvasinių vertybių. Šv. Brunonui, taip pat dalyvavusiam kolegų laidotuvsė, šis įvykis pastūmėjo atsakyti visos pasaulio šlovės, aukštų postų bei turtų ir su būreliu bendraminčių pasitraukus į eremų tylumą pradėti atsiskyrielišką, vien Dievui pašventą gyvenimą. Vilniaus Bernardinų bažnyčios paveiksle, kaip ir daugelyje XVII a. šios temos kūrinių, trijų dienų įvykiai vaizduojami viena scena: mirusysis, sėdėdamas karste, paskelbia savo amžinąjį pasmerkimą, prie jo stovi kunigas su atversta knyga, kurios puslapiuose įrašyti minėti egzekvijų teksto žodžiai, aplink karstą susirinkusi minia yra sujudusi, gestais ir mimikomis išreiškia begalinę nuostabą ir siaubą, kai kurie egzekvijų dalyviai bėga pro duris iš bažnyčios. Pasmerktojo žodžiai (*Iusto Dei iudicio accusatus sum, [Iusto Dei iudicio] iudicatus sum* ir *[Iusto Dei iudicio] condemnatus sum*), kurie dažnai būna užrašyti ant atskirų popieriaus lakštų ir pritvirtinti prie katafalko, čia pavaizduoti išeinantys iš teologo burnos. Pirmajame plane, dešiniajame paveiklo kampe, nutapyti trys prabangiai apsirengę ir išsimokslinę (tai nurodo vieno jų turimi akiniai) įvykio liudininkai, regis, su akademiniu orumu aptarinėjantys stebuklą. Netoli jų pavaizduota kūdikį laikanti moteris. Galima manyti, kad šios figūros išreiškia apgaulingą pasaulietinio gyvenimo išmintį.

Kairėje paveiklo pusėje, peizažo fone, nutapytas visos figūros šventojo „portretas“: baltu kartūzų abitu vilkintis šventasis vienoje rankoje laiko monstranciją, kitoje – atverstą knygą. Virš šventojo figūros danguje nutapytas Nukryžiuotasis (kairėje) ir Nekaltai Pradėtoji Švč. Mergelė Marija (stovinti ant pusmėnulio), tarp jų, aukščiau danguje, – žvaigždė. Apatiniame kairiajame paveiklo kampe, peizaže, nuta-

3. „Paryžiaus teologo laidotuvsė“. F. Chauveau raižinys pagal E. Le Sueur paveikslą. Iš knygos: *Analecta Cartusiana. The mystical tradition and the Carthusians*, vol. 13, Salzburg, 1997, il. 14 a.

pytas fontanas su Kristaus (?) skulptūra. Čia galima išvelgti visus tradicinius atributus, apibūdinančius tiek patį šv. Brunoną, tiek ir kartūzų ordiną. Virš jo galvos šviečianti žvaigždė primena legendą apie ordino įkūrimą: esą Grenoblio vyskupas šv. Hugonas prieš atvykstant pirmiesiems septyniems kartūzams regėjime matęs septynias virš Šartro spindinčias žvaigždes¹⁶. Marijos ir Nukryžiuotojo atvaizdai primena ypatingą kartūzų ordino pamaldumą Dievo Motinai ir pasiaukojimą Jos globai (galbūt tai aliuzija į šventojo legendose minimą Švč. Mergelės Marijos regėjimą) bei atsidavimą Kristui ir nuolatinį Jo kančios apmąstymą. Monstrancija su ostija (ant jos įrašyta Jėzaus monograma IHS) „paliudija“ šv. Brunono tikėjimą sakramentais, ypač Švenčiausiuoju Sakramentu, kuri, kaip pasakojama šventojo „gyvenimuose“, jis išsakė savo ordino broliams gulėdamas mirties patale: „Tikiu visus Sakramentus, kuriuos tiki šventoji Bažnyčia, o būtent duoną ir vyną, kurie pašventinami ant altoriaus, o po pašventinimo yra tikrasis Kūnas Viešpaties mūsų Jėzaus Kristaus, kuri mes priimame dėl mūsų nuodėmių atleidimo ir dėl am-

žinojo gyvenimo vilties¹⁷. Visus šiuos elementus į visumą sujungia užrašas šventojo laikomos atverstos knygos puslapiuose: TIMOR / DOMI / NI / FONSI / VITÆ / Prov. 14¹⁸. Tai nuoroda į Senojo Testamento Patarlių knygoje pateiktą tikrosios išminties apibūdinimą: „Mano sūnau, jei priimsi mano žodžius ir laikysi pasislėpęs pas save mano įsakymus, taip kad tavo ausys klausysis išminties, tai palenk savo širdį gudrybės pažinti. Nes jei šauksiesi į išmintį ir palenksi savo širdį į gudrybę, jei ieškosį jos kaip pinigų ir kasi ją sau kaip turtus, tuomet tu suprasi Viešpaties baimę ir rasi žinojimą Dievo, nes Viešpats duoda išmintį ir iš jo burnos eina gudrybė ir žinojimas“ (Pat, 2,1–6). Ir toliau: „Baimė Viešpaties – gyvenimo šaltinis mirties sunaikinimui išvengti“ (Pat, 14, 27)¹⁹. Minėtas fontanas šalia šventojo figūros gali būti suprantamas kaip vizuali šio „gyvenimo šaltinio“ iliustracija. Tačiau jis turi ir daugiau prasmų, susijusių su legendomis iš šv. Brunono gyvenimo. Pasak vienos, iš šventojo kapo kurį laiką tekėjo gydančiųjų savybių turinčio vandens srovė, kita gi pasakoja, kaip Kalabrijoje, sausros kamuojamame krašte, kur išsikūrusiems atsiskyrėliams trūko geriamojo vandens, „šv. patriarchas Brunonas, pasitikėdamas dieviškąja visagalybe, iš kurios išplaukia malonės Jūros ir Upės“, meldėsi ir jam pasinėrus į giliausią ekstazę staiga iš uolos ištryško vandens šaltinis²⁰. Taigi šaltinio ar fontano simbolika kartūzų meno tradicijoje yra keliasluoksnė – tai ir rojuje trykštantis gyvybės šaltinis, kurio keturios srovės gailina pasaulį, ir neišsenkantis dieviškosios malonės šaltinis, ir gimtąją nuodėmę nuplaunantis krikšto sakramentas, ir pats šventasis bei visas jo ordinas, per kurį Viešpaties dvasia „girdo“ ištroškusius ir atgaivina Bažnyčią. Kartūzų vienuolynų kiemeliuose dažnai buvo įrengiami fontanai su šv. Brunono skulptūromis. Netoli šv. Brunono įkurto kartūzų vienuolyno Kalabrijoje, Santa Maria della Torre vietovėje esančiame ežere, kuriame pastatyta iš vandens kylanti šv. Brunono skulptūra, iki šių laikų piligrimai maudosi Sekminių pirmadieniais, tikėdami šio vandens stebuklinga gydomąja galia²¹. Fontanas, kaip šv. Brunono atributas, pavaizduotas ir XVI a. pradžioje Kelne sukurtame šventojo atvaizde (4 pav.). Bernardinų bažnyčios „Šv. Brunono“ paveiksle fontanas, kurio viršuje kyla rankas lyg ant kryžiaus ištiesusio Kristaus figūrėlė, simbolizuoja visų pirma amžinąjį gyvenimą, kurį iš Dievo malonės gauname per Atpirkėją.

Visa paveikslo „idėjinė programa“ turi aiškiai antiprotestantišką nuostatą: šventųjų ir Švč. Mergelės Marijos kultas, Švč. Sakramento pripažinimas ir garbinimas, netgi pati vienuoliško gyvenimo institucija susiejama su dieviškuoju gyvenimo šaltiniu ir priešpriešinama pasaulio išminčiai bei netikrai šlovei, vedančiai į amžinąjį pasmerkimą (beje, miręs teologas čia pavaizduotas kaip protestantų dvasininkas).

4. „Šv. Brunonas“. 1516–1520. Antono Woensamo medžio raižinys. Iš knygos: *Analecta Cartusiana. The mystical tradition and the Carthusians*, vol. 13, Salzburg, 1997, il. 21.

Kada visgi buvo nutapytas šis paveikslas? Natūralu manyti, kad drobė, kaip žymi ant jos užrašyta data, ir buvo sukurta būtent 1674 m., tačiau neatmestina ir galimybė, jog šventojo kultui reikšminga data įrašyta ant jau egzistavusio anksčiau nutapyto kūrinio. Per karą su Maskva (1656–1661) Bernardinų bažnyčia buvo smarkiai nusiaubta ir beveik visi joje buvę paveikslai sunaikinti arba išvežti į Maskvą. Bažnyčios atnaujinimo darbai tęsėsi maždaug iki 1677 m., kada buvo konsekruoti nauji jos altoriai. Konvento kronikoje lakoniškai minima, kad 1665 m. vienuolių chore buvo pakabinti „puikiai nutapyti“ šv. Pranciškaus paveikslai²². Ar buvo nutapyti tik šv. Pranciškaus atvaizdai? Ar šie paveikslai yra išlikę iki mūsų dienų ir ar jie susiję su mūsų aptariamu šv. Brunono paveikslo? Senuosiuose bažnyčios inventoriuose nealtoriniai paveikslai minimi labai nekonkrečiai, dažniausiai tik nurodomas bendras jų skaičius. Pavyzdžiui, 1820 m. inventoriuje pažymėta, kad iš viso celėse, koridoriuose ir zakristijoje yra 57 paveikslai²³. XX a. II pusėje uždarant bažnyčią vienuolių chore kabėjo keletas paveikslų, tarp jų ir aptariamasis šv. Brunono atvaizdas, tačiau kada jis ten pateko, tiksliai nežinoma. Atkreiptinas dėmesys, kad šis paveikslas yra įrėmintas į tokios pat formos rėmus kaip ir dar trys ten pat kabėję

„Bernardinų ciklo“ kūriniai: „Šv. Pranciškaus mirtis“, „Šv. Didako stebuklai“ ir „Šv. Jonas Chrizostomas“. Tačiau konvento kronikoje minima, kad pastarasis paveikslas iki XVIII a. vidurio kabėjo vienuolyno pirmo aukšto galerijoje, o pačiame paveiksle buvo duralės, pro kurias praėjęs pamokslininkas laipteliais sienoje patekdavo į sakyklą²⁴. Tik 1765 m. šios duralės paveiksle buvo užsiūtos ir užtapytos, o paveikslas, netekęs savo pirminės „vartų“ funkcijos, galėjo būti perneštas į vienuolių chorą. Tuo pat metu, tvarkant bažnyčios interjerą, ir šv. Brunono atvaizdas galėjo patekti į chorą. Galbūt kaip tik tuomet ir suvienodinti keturių drobių rėmai²⁵. Visgi verta pastebėti, kad iš visų šių keturių paveikslų „Šv. Jono Chrizostomo“ atvaizdas išsiskiria meniniu braižu, tuo tarpu kitas tris drobes galima priskirti vieno dailininko rankai. Tad galima daryti prielaidą, kad šv. Brunono paveikslas buvo nutapytas po karo su Maskva (iki 1674 metų) galbūt kartu su šv. Pranciškaus mirties ir šv. Didako stebuklų atvaizdais, tačiau neaišku, ar šios drobės iš karto buvo skirtos vienuolių chorui.

Kitas klausimas – kodėl šv. Brunono atvaizdas apskritai atsirado Bernardinų bažnyčioje? Tikslaus atsakymo kol kas nėra, tačiau galima aptarti keletą aplinkybių. Bernardinų bažnyčioje ar vienuolyno koridoriuose buvo ir daugiau ne pranciškonų ordino, tačiau koku nors aspektu jiems artimų šventųjų atvaizdų. Kontrreformacijos laikų meno ikonografijos tyrinėtojai yra pastebėję, kad XVII a. šv. Pranciškaus ikonografija daug kuo buvo artima to meto šv. Brunono atvaizdams – jis buvo vaizduojamas kaip atsisakytojas grotėje, pasitraukęs nuo „pasaulio“ į gamtą, neretai adoruojantis Nukryžiuotąjį, medituojantis prieš kaukuolę, kryžių arba Dievo Motinos atvaizdą²⁶. Šie ikonografiniai sutapimai nebuvo atsitiktiniai, jie atspindėjo apskritai XVII a. sustiprėjusią kontempliatyvaus pamaldumo tendenciją, o kartu ir išryškino bendrą principinį kartūzų ir pranciškonų ordinų bruožą: radikalų atsigrėžimą į Dievą ir visišką pasitikėjimą jo malone. Tai tarsi patvirtina viena įdomi detalė, susijusi su pakartotiniu T. Krügerio raizinių ciklo leidimu. Šis leidinys buvo dedikuotas pranciškonų Santa Chiara da Montelione vienuolyno vyresniajai. Dedicacijos tekste apeliuota į abiejų ordinų dvasinį ryšį, o šv. Pranciškus vadinamas šv. Brunono pasekėju, „visą gyvenimą drąsiai kartojusiu šio didžio šventojo tobulą atsidavimą Dievui ir visišką pasaulio atsižadėjimą“, kad pasiektų amžinąją šlovę danguje²⁷. Pranciškonų observantų (bernardinų) ordine, deklaravusiame troškimą sugrįžti prie griežtos šv. Pranciškaus regulos, kontempliatyvioji kryptis visad buvo gana stipri. Pirmieji observacijos šalininkai pasitraukdavo iš pranciškonų konventų ir apsigyvendavo atokiuose, toli nuo didesnių gyvenviečių, dažniausiai kalnuose, širengtuose skurdžiuose būstuose, daug kuo pimenančiuose atsiskyrelių eremus. Čia jie, sek-

dami šv. Pranciškumi, daug laiko skirdavo maldai tyloje ir vienatvėje.

XVII a. šventųjų ikonografijoje išryškėjęs idėjinis šv. Pranciškaus ir šv. Brunono atvaizdų bendrumas galėjo paskatinti nutapyti kartūzų įkūrėjo paveikslą Bernardinų bažnyčiai. Tačiau verta aptarti dar vieną, šiuo atveju gal net svarbesnę aplinkybę. Šv. Brunono kultas (kartu ir jo ikonografija) Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje plito visų pirma per Berezos kartūzų vienuolyną. Jo fundatorius K. L. Sapiega, pastatęs keliolika bažnyčių bei vienuolynų ir uoliai rūpinęsis katalikų tikėjimo atgaivinimu LDK, buvo ir vienas žymiausių bernardinų mecenatų bei rėmėjų, Vilniaus Bernardinų bažnyčios Švč. Mergelės Marijos Nekaltojo Prasidėjimo brolijos narys, generalinis ordino sindikas Lietuvoje. Jo lėšomis 1640–1646 m. buvo pastatytas bernardinų vienuolynas Drujoje, perstatytas bernardinų vienuolynas Gardine (1846–1654), suremontuota Kretingos bernardinų bažnyčia ir kt. Savo testamentu jis paliko lėšų visoms to meto Lietuvos bernardinų bažnyčioms, taip pat įpareigojo palikuonis baigti statyti Berezos kartūzų bažnyčią, kurioje ir buvo iškilmingai palaidotas 1666 m. per bažnyčios konsekracijos iškilmes (K. L. Sapiegos palaikai ilsėjosi Berezos bažnyčioje nuo 1656 m., bet iškilmingos laidotuvių apeigos įvyko tik po dešimtmečio; kartu palaidotas ir Paulius Jonas Sapiega, miręs 1665 m.). Karstas buvo įmūrytas į sieną tarp zakristijos ir vienuolių choro, o paminklinę lentą uždengė paveikslas, vaizduojantis Lozorius prikėlimą²⁸. Dosniai aprūpinta Berezos vienuolyno bažnyčia tapo antruoju po Vilniaus bernardinų Šv. Mykolo bažnyčios Sapiegų giminės mauzoliejumi (Šv. Mykolo bažnyčioje buvo palaidota K. L. Sapiegos žmona Teodora Kristina Tarnovskytė). Akivaizdu, jog Sapiegos tiek šv. Pranciškų, tiek šv. Brunoną galėjo laikyti savo globėju, tad yra pagrindo manyti, jog kartūzų įkūrėjo atvaizdo atsiradimas Bernardinų bažnyčioje yra tiesiogiai susijęs su šia didikų gimine. Tokią prielaidą patvirtintų ir faktas, kad su Sapiegomis siejamos ir kito Bernardinų bažnyčios paveikslas – „Šv. Pranciškaus mirties“ – sukūrimo aplinkybės²⁹. Kaip jau minėta, šiuos kūrinius (ir trečiąjį paveikslą, vaizduojantį šv. Didako stebuklus) vienija panašus formatas bei dailininko braižas. Dar galima pastebėti, kad jiems būdinga ir ta pati tema: visuose vienaip ar kitaip kalbama apie mirtį ir amžinąjį gyvenimą (centrinė „Šv. Didako“ scena vaizduoja stebuklingą vaiko prikėlimą iš numirusiųjų). Taigi galima iškelti hipotezę, kad šie trys vadinamojo Bernardinų ciklo paveiksai galėjo būti sukurti kurio nors Sapiegų giminės nario egzėkvijoms Bernardinų bažnyčioje. Laidotuvių iškilmės XVII a. Lietuvoje buvo itin prabangiai apipavidalinamos, bažnyčia puošiamą mirusiojo globėju – šventųjų atvaizdais. Vilniaus Bernardinų bažnyčioje laidotuvių prašmatnumui buvo skiriamas

ypač didelis dėmesys, nes, anot bernardinų pamoklininko t. Lauryno Pruso, rengdami išskilingas laidotuves pagerbiame ne tiek mirusiojo kūną ar dvasią, bet patį Dievą, kuris „tą indą savo ranka sukūrė, savo krauju atpirko, savo Bažnyčios Sakramentais pašventino“³⁰. Šiam teiginiui pagrįsti dar reikia papildomų viso Bernardinų ciklo tyrimų.

Gauta 2002 06 05

Nuorodos

- ¹ Tarybų valdžios metais uždarius Bernardinų bažnyčią dalis joje buvusių paveikslų pateko į dabartinio Lietuvos dailės muziejaus rinkinius, keletas – į dabartinį Lietuvos Nacionalinį muziejų, o dar kiti buvo perduoti Vilniaus arkivyskupijos kurijos žinion.
- ² I. Vaišvilaitė, Baroko pradžia Lietuvoje, *Vilniaus dailės akademijos darbai*, t. 6, Vilnius, 1995; R. Janonienė, Šventųjų pranciškonų kulto atspindžiai Vilniaus Bernardinų bažnyčios tapyboje, *Menotyra*, 1999, Nr. 2(15), p. 33–39; J. Trilupaitienė, R. Janonienė, Effigies S. Francisci. Šv. Pranciškus XVII a. gaidų rankraščio raiziniuose, *Naujas židinys-Aidai*, 1998, Nr. 4, p. 249–256.
- ³ Drobė, aliejus, apie 340 x 270; inv. Nr. T10117.
- ⁴ I. Vaišvilaitė, ten pat, p. 100; prie iliustracijų tame pačiame leidinyje (164, 176 pav.) paveikslas klaidingai vadinamas „Šv. Agostino Noveleto stebuklai“.
- ⁵ Šiuo metu paveikslas restauruojamas P. Gudyno meno vertybių restauravimo centre. Už informaciją apie atrastą paveikslą fragmentą dėkoju Daliai Tarandaitei.
- ⁶ *Bibliotheca Sanctorum*, t. 3, Roma, 1963, p. 563–564.
- ⁷ „De Sanctissima Carthusiensis ordinis origine ac successu poemation metro heroico“, publikuotas 1509 m.
- ⁸ G. Leoncini, Iconografia della vita di San Bruno nelle incisioni del XVI e del XVII secolo, *Analecta Cartusiana*, 1993, Nr. 62, Salzburg, p. 48.
- ⁹ Ten pat, p. 42.
- ¹⁰ Ten pat, p. 51–56.
- ¹¹ Ten pat, p. 63–64.
- ¹² 1830 m. Berezos kartūzų vienuolyno ir bažnyčios vizitacijos aktas, *Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyrius* (toliau – LMAB RS), f. 43–5690, l. 2v, 10.
- ¹³ Kai kada anoniminis teologas būna įvardijamas kaip Raimondas Diocrés, žymus Paryžiaus universiteto profesorius.
- ¹⁴ Atsakyk man (lot.).
- ¹⁵ P. Skarga, *Żywoty Świętych*, t. 2, Kraków, 1995, s. 205–206.
- ¹⁶ *Bibliotheca Sanctorum*, t. 3, Roma, 1963, p. 569.
- ¹⁷ P. Skarga, ten pat, s. 212.
- ¹⁸ Viešpaties baimė / Gyvenimo šaltinis. Pat 14 (lot.).
- ¹⁹ Cit. pgl.: *Šventasis Raštas. Senasis Testamentas*, t. 2, Vilnius, 1991.
- ²⁰ G. Leoncini, ten pat, p. 59.
- ²¹ A. Cattabriani, *Santi d'Italia*, Milano, 1993, p. 190.
- ²² Chronologia erectionis et foundationis conventus et custodiae Vilmensis ADS: Franciscum ordinis minorum de observantia [...] Anno Dni 1668, l. 26, *Kauno Vytauto Didžiojo karo muziejaus archyvas* (fotokopija Vilniaus paminklų restauravimo instituto bibliotekoje).
- ²³ *Krokuvos Jogailos universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius*, Rkps. 5886, l. 38.
- ²⁴ Chronologia..., l. 191.
- ²⁵ Jeigu šv. Pranciškaus mirties ir šv. Didako stebuklų atvaizdai buvo nutapyti 1665 m., jau nuo tada jie galėjo kabėti vienuolių chore, tačiau gali būti, kad ir šios drobės pakabintos chore tik XVII a. II pusėje.
- ²⁶ C. Strinati, Riforma della pittura e riforma religiosa, *L'immagine di San Francesco nella Controriforma*, Roma, 1982, p. 48, 52.
- ²⁷ G. Leoncini, ten pat.
- ²⁸ LMAB RS, f. 43–5690, l. 10v; *Dom Sapieżyński* (opr. E. Sapieha), Warszawa, 1995, s. 271–272.
- ²⁹ Plačiau žr.: J. Trilupaitienė, R. Janonienė, ten pat.
- ³⁰ Senator w Jaśnie Wielmożnym Panu I.M.P. Mikołaiu Hlebowiczu....w kościele Oycow Bernardynow w Wilnie pokazany, roku P. 1633. Maia 10 dnia. Przez x. Wawrzynca Prusa tegoż zakonu diffinitora i kaznodzieję, Wilno, 1633. (puslapiiai nenumeruoti)

Rūta Janonienė

PICTURE OF ST. BRUNO FROM THE VILNIUS ST. BERNARDIN CHURCH

S u m m a r y

A painting of the 17th century, which was in the St. Bernardin church in Vilnius (now it is stored at the Lithuanian Museum of Art) is discussed. This work was not given thorough studies. The author corrects its name, identifying that St. Bruno (1032–1101), the founder of the Carthusian order, in Lithuanian religious art is rarely painted. The circumstances (establishment of a Carthusian monastery in the Grand Duchy of Lithuania in the middle of the 17th c., the spread of St. Bruno's iconography in Europe and Lithuania, a similarity between portraits of St. Bruno and St. Francis of Assisi) that influenced the appearance of this work are analyzed. According to iconographical and literary sources, as well as studies of St. Bruno iconography published earlier, the main plot of the painting ("The funeral of Paris' theologian"), the saints' attributes (a star, an open book, a monsternace, a fountain) and their symbolic meaning are discussed. The counter-reformational content of the painting is pointed out. The scene from the saint's legend and other symbols representing human wisdom and glory (a theologian of Paris is identified with Protestant religion) are in contrast with the real, divine wisdom and piety (Carthusians represent Catholic Church). Considering the relations of Carthusians with the Sapiehas (they were the main patrons of this order), an assumption is made that this picture, like the other two from the so-called Bernardin's cycle ("The death of St. Francis" and "The miracles of St. Didacus") might have been intended to decorate the funeral of one from the Sapiehas.